

Alexander GOGUN

Mezi Hitlerem a Stalinem. Banderovci

Rybka Publishers,
Praha 2024, 484 s.

Od „Majdanu 2014“ a okupace poloostrova Krymu „zelenými mužíčky“ se zájem o dosud opomíjenou historii ukrajinského boje za nezávislost vystupňoval nebyvalou měrou. Vyrojily se desítky titulů, v nichž autoři zkoumají pro Středoevropany obtížné uchopitelný zakarpatský chaos a nepřetržitý proud národních katastrof. Předkládá práce se z uvedeného publikačního boomu vymyká hned několika pozitivními specifiky. Zaprvé se její autor Alexander Gogun poctivě pokusil o zachování historické objektivity, a to navzdory skutečnosti, že je vlastenec-ky hluboce citící Ukrajinec. Zadruhé se opakovaně snažil šířit publikaci v ruštině a tím ovlivnit své současníky, válcované kremelskou propagandou. To se, bohužel, nepodařilo a autorovi tak nezbylo, než si v úvodu českého

vydání postěžovat, že již vydaná kniha byla v Rusku rychle stažena z prodeje a veškerá její propagace na internetu znemožněna.

Je třeba zdůraznit, že Gogun, aktuálně působící na Humboldtově univerzitě v Berlíně, je zkušený autor s dlouholetou badatelskou dráhou. Zaměřuje se na dosud opomíjené či černobíle traktované události z německé východní fronty a zejména z jejího týlu v letech „Velké vlastenecké války“. Dokladem budiž zejména publikace *Stalin's Commandos. Ukrainian Partisan Forces on the Eastern Front* vydaná v Londýně nakladatelstvím I. B. Tauris roku 2016 (česky vyšla v roce 2019 v nakladatelství Academia s významově poněkud posunutým názvem *Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánské jednotky v letech 1941–1944*). Závěry výzkumu tzv. rudých partyzánských skupin, kremelským velením vysílaných do týlu německých okupantů na ukrajinském území jako parašutistické výsadky, autor použil i pro jistou část recenzované publikace, která v originále vyšla pod názvem *Meždu Gitlerom i Stalinym* v Moskvě roku 2004.

Nový pohled

Autor nabízí zcela jiný pohled na tyto „Stalinovy partyzány“, než na který byli čtenáři, zejména starší generace, zvyklí od komunistických a postkomunistických historiků. Dokládá, že nešlo o obránce ukrajinských rolníků v zapadlých vesnicích uprostřed podkarpatských lesů. Daleko spíše to byly skupiny narychlo vycvičených bojovníků z řad ukrajinských stranických kádřů a zaměstnanců NKVD, kteří byli po německém útoku evakuováni do nitra SSSR. Mnohdy byli postrachem západoukrajinských rolníků, kteří jim většinou nebyli ochotni dobrovolně poskytovat proviant a zázemí. Tito „sovětští partyzáni“ se tak záhy stali dalšími nepřáteli pro ozbrojené

ukrajinské nacionalisty, známé pod ne úplně výstižným názvem banderovci. Gogun také předkládá hypotézu pro vysvětlení dosud jednoznačně neidentifikovaných spouštěčů výbuchu brutálního násilí na Západní Ukrajině známého pod názvem Volyňská řež. Odpovědnost za vypálení několika desítek polských vesnic na Volyni a pobití jejich obyvatel (včetně žen a malých dětí) se většinou připisuje strategii etnických čistek prosazované politickým vedením ukrajinských nacionalistů. Rusové však dosud neodtajnili původní instrukce pro vedení právě zmiňovaných „rudých partyzánů“. Ostatně taktika rozeštvávání různých národností a provokování mezietnického násilí byla společná jak Sovětům, tak nacistům.

Nebyli to jen banderovci

Zastavme se u oněch tak často zatracovaných banderovců. Především se nejednalo o jednotnou síť mstítelů bezpráví na ukrajinském národě. Ozbrojených formací působilo za druhé světové války a přinejmenším do roku 1946 až 1947 v různých regionech tzv. Velké Ukrajiny téměř tolik jako v polském hnutí ozbrojeného odporu. Banderovci se sami označovali zkratkou UPA – Ukrajinská povstalecká armáda. Od další větve původně jednotné sítě „stotnin“ (setnin) bojovníků se kromě mladší generace nacionalistů – stoupenců Stěpana Bandery – oddělili a nejen jménem svého vůdce odlišili „melnykovci“ neboli následovníci Andreje Melnyka (1890–1964), politika a vůdce umírněné ozbrojené složky Organizace ukrajinských nacionalistů označované jako UPA(m).

Pro tuto skupinu byla charakteristická daleko menší aktivita, početnost či jistá opatrnost při vstupování do otevřených bojových srážek. Dále tu působily též oddíly Tarase Borovce řečeného Bulba (podle známého

hrdiny spisovatele Gogola). Ti představovali co do ochoty bojovat na třech frontách s německými okupanty, s rudými partyzány a posléze s regulérní Rudou armádou následovanou NKVD, popřípadě s polskými odbojovými uskupeními, něco jako „zlatý střed“.

Vlastní zápas za získání samostatnosti a vytvoření nezávislého ukrajinského státu s centrem buď ve Lvově, nebo v Kyjevě vedla politicko-organizační formace Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN). Autor podrobně charakterizuje její strukturu, složky domácí i zahraniční, působící ve vzájemném dorozumění prostřednictvím spojek. Zajímavé je i líčení způsobů, jakými se snažila řídit ozbrojené oddíly UPA, v ukrajinštině nazývané UVA (Ukrajinska vyzvolna armija – Ukrajinská osvobozenecká armáda), poskládané během let 1941–1945 z různých skupin ukrajinských mužů (ale i žen) ve zbraní. Do UPA se zapojovali dobrovolníci z původních proněmeckých oddílů Nachtigall a Roland a dezertéři z pořádkové policie, která měla německým okupantům pomáhat udržovat klid v jejich týlu. Tito muži brzy vystřízlivěli z počáteční naivní víry v možnost využít útoku proti SSSR a získat v Němcích spojence. Pro říšského komisaře Ericha Kocha, kterému velká část obsazené Ukrajiny podléhala, byli jen podlédové určené k zotročení nebo vyhubení.

Motivace v boji „proti všem“

Další mladí Ukrajinci z venkovských regionů se do UPA zapojili, aby unikli nasazení na práci pro třetí říši. Po roce 1943 se též chtěli tímto způsobem vyhnout odvodům do postupující Rudé armády. Mnozí opustili vypálené a vyrabované vesnice, kde zahynuli jejich blízcí, a měli pádné důvody se mstít. Což sice psychologicky vysvětluje brutalitu jejich postupu, ale nikterak ji nemůže obhájit. Důmyslná organizace týlu bojovníků poskytovaná OUN

a podpora domácího obyvatelstva především na Volyni, v Haliči a v Polesí na rozhraní ukrajinského a běloruského území měla velký význam. Především její vysokou funkčností lze vysvětlit to, proč mělo v době své největší síly maximálně deset až dvacet tisíc ukrajinských vlasteneckých partyzánů takovou mobilitu, strategickou iniciativu a relativní úspěšnost i to, jak se jim dařilo poutat velké síly Rudé armády a NKVD. Počty mužů „v lesích“ je možné spíše jen odhadovat. Dokumenty z proveniencie NKVD uvádějící statisíce „banditů“ silně přehánějí s cílem zvýraznit důležitost svého nasazení proti „fašistickým bandám“ nebo naopak vysvětlit své porážky. Tito „bandité“ neboli banderovci čili vlastně ozbrojené formace ukrajinských nacionalistů se staly pro sovětská ozbrojená uskupení záhy úpornějším nepřítelem než ustupující Wehrmacht nebo polské oddíly Armiji Krajowe (Zemská armáda, organizovaná podobně jako UPA).

V recenzované práci se předkládá řada důkazů odhalujících nánosy protibanderovské propagandy a nepravdivých nařčení z antisemitismu i iniciování pogromů proti civilnímu židovskému obyvatelstvu Lvova, Kyjeva a dalších měst v létě roku 1941 po německém útoku na SSSR. Fascinující jsou zejména svědectví přeživších bojovníků UPA, např. jejího posledního vojenského velitele Vasyla Kuky (1913–2007). Ten měl vést rozptýlené zbytky „upovských“ setnin ještě v letech 1950–1954, kdy odboj proti sovětské moci vyhasínal. Autor stihl některé z exulantů-pamětníků vyzpovídat, když se po rozpadu SSSR vrátili do vlasti.

Celé generace ukrajinských nacionalistů

Pro české publikum bude zřejmě překvapující lpění na idejích integrálního ukrajinského nacionalismu udržované

navzdory nepředstavitelné sovětské perzekuci v celých generacích rodin – příkladem může být rod Stecků. Po smrti Jaroslava Stecka (1912–1986), který byl premiérem tříleté ukrajinské vlády vyhlášené ve Lvově při zahájení útoku nacistickým Němcem na SSSR a rozežhané Gestapem, vedla od roku 1993 nejsilnější exilovou organizaci Kongres ukrajinských nacionalistů jeho žena Jaroslava.

Škoda, že autor nevěnoval více pozornosti ženám v OUN a UPA. Pravděpodobně nepůsobily jen jako spojky, zdravotnice a radistky. Pouze zběžně, mezi řádky se dozvídáme, že s nasazením vlastního života chránily „provodníka“ (označení pro vrchního bojového velitele) Romana Šucheviče (1907–1950) a zajišťovaly mu úkryty v téměř bezvýchodné situaci v roce 1950. Členkami ukrajinského odboje byly vzdělané ženy, především učitelky a studentky za německé okupace uzavřených škol. Nezbyvá než doufat, že se najde badatelka či badatel, kteří se tohoto tématu v dohledné budoucnosti ujmou. V době Šuchevičovy smrti již proběhla akce „Visla“, hromadná a z velké části nedobrovolná „výměna“ polského a ukrajinského obyvatelstva, aby se sporné oblasti na Západní Ukrajině etnický vyčistily.

Banderovci na území ČSR

Za této situace došlo v letech 1946–1947 k prolnutí příběhu banderovců s tehdejší českou a slovenskou realitou. V prvním z obou let oddíly UPA epizodicky přecházely hranice se Slovenskem ve snaze odpoutat se od tlaku polské armády a speciálních, do Karpat proti nim vyslaných oddílů NKVD. Bojovníci UPA chtěli získat oddechový čas a šířit informace o skutečných cílech svého zápasu. I v bezvýchodné poválečné situaci nevzdávali myšlenku společného boje národů ujařmených komunisty proti SSSR. V roce 1947 došlo ke známé a řadě propagandis-

tických mýtů opředené epizodě tažení zbytků tří posledních bojeschopných setnin přes ČSR do americké okupační zóny v Bavorsku, kde se přeživší bojovníci plánovali dát k dispozici vrchnímu politickému veliteli Banderovi.

Autor se o tomto, z českého pohledu důležitém, tématu zmiňuje pouze dílčím způsobem. Nezbyvá než doporučit čtenářům, aby si doplnili informace prostřednictvím starší, avšak velmi kvalitně zpracované práce Tomáše Řepy *Banderovci. Politické souvislosti, následky zneužití tématu komunistickou propagandou, návaznost na hybridní konflikt v současnosti* (Academia, Praha 2019). Řepa ve své knize podrobně analyzoval způsoby zneužití „hrozby banderovců“ proti slovenské Demokratické straně po volbách v roce 1946 a obvinění ze spolupráce s nimi při likvidaci řeckokatolické církve na východním Slovensku v roce 1950.

Dokumenty hovoří jasnou řečí

Velkou předností knihy Alexandera Goguna jsou zajímavě vybrané přílohy. Jde celkem o jedenáct kvalitně přeložených dokumentů (překlad publikace pořízený Milanem Dvořákem je na současnou dobu vyznačující se záplavou odbytých a nepřesných překladů na velmi vysoké úrovni), nabízejících různé úhly pohledu na situaci na Západní Ukrajině a na východě okupovaného a posléze „sovětizovaného“ Polska v letech 1939–1947.

Některé z nich pocházejí od komisařů sovětských partyzánů nebo agentů NKVD a jsou uchovány v sovětských i ukrajinských archivech. Ličí anarchii, brutální mezietnický polsko-ukrajinský boj na Volyni nebo přinášejí statistiky ztrát sovětských sil na straně jedné a povstalců na straně druhé. Bilance odboje, tak jak ji zaznamenala administrativa NKVD, je na ukrajinské straně děsivá. Pouze v letech 1944–1946 je uváděno přes 288 tisíc zlikvidovaných členů nacionalistického podzemí

čili civilních spolupracovníků OUN.

V těchto údajích je zahrnut i blíže nezjistitelný počet omylem či z důvodů zastrašení zlikvidovaných bezbranných vesničanů. Zato se zde neuvádějí počty rodinných příslušníků povstalců a členů podzemí, kteří byli deportováni na Sibiř, do Kazachstánu atd. Oběti na životech při těchto deportacích jsou obtížně zjištělné, ale jistě nemalé.

Publikace obsahuje též řadu fotografií ukrajinských politiků, bojovníků za národní sebeurčení, členů OUN-UPA i partyzánských velitelů a míst spojených s jejich činností. Bohužel, ne všechny snímky jsou dostatečně kvalitní. To samé platí i o mapkách polsko-ukrajinsko-běloruského pomezí znázorňujících, kam až zasahovala německá okupační zóna v SSSR, popřípadě, kde operovaly různé oddíly UPA. Poznámky k citacím jsou umístěny na závěr za textem knihy. Čtenář může využít standardní seznam literatury a pramenů i použitých zkratk. Bohužel chybí jmenný rejstřík, který by byl pro orientaci ve spoustě jmen partyzánů a jejich bojových přezdivek dobře využitelnou pomůckou.

Závěr

Hodnocení významu ozbrojeného ukrajinského odboje je nečernobílé. Bezvýchodnost situace, v níž probíhal, bylo do vypuknutí horké fáze současné rusko-ukrajinské války pro nezainteresované obtížné chápat. V současnosti jej však lze vnímat jako nové opakování stále se vracející dějinné zkoušky ukrajinské nezdolnosti, další kolo zápasu s rozpínavým ruským sousedem. Přesto si čtenář spolu s autorem podvědomě pokládá naléhavou otázku: stálo tolik krve vůbec za to? Pamětníci z řad přeživších, které autor vyzpovídal, v tom ale měli jasno. Tvrdili, že svoboda národa bez přinesení velkých obětí nemůže být nikdy trvalá.

Markéta Doležalová

Josef MLEJNEK

Múzy ve víru dějin. Umění jako bitevní pole rusko-polsko-ukrajinské války o ukrajinskou identitu

Books & Pipes, Brno 2024, 340 s.

Známý politolog a politický komentátor Josef Mlejnek jr. se ve své nejnovější knize *Múzy ve víru dějin* zabývá navýsost aktuální otázkou ukrajinské identity. Ukazuje, jak obrovský dopad mohou mít na celou společnost ve zlomových situacích umělecká díla a kultura vůbec.

Upevňování a redefinování své národní identity v době ruské agrese je z perspektivy kulturních dějin pro takovou analýzu ideálním polem – a to nejen v konfrontaci s ruským agresorem, ale i se spojeneckým Polskem. Zatímco ukrajinští historici momentálně stojí před volbou, zda otvírat v době ohrožení i kontroverznější témata, která by mohla ono upevňování národní identity ohrožovat, nebo je nechávat na pozdější dobu, Mlejnek píše o některých těchto tématech s odstupem. S gusem upozorňuje na řadu kontroverzních detailů z ukrajinské novodobé historie